

TIMÁR LAJOS

A REGIONÁLIS GAZDASÁG- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNET PERSPEKTIVÁI

(Válogatás az angol történeti földrajzi iskola írásaiból)

Az 1960-as évek végén alapvető paradigma váltás történt az angol történeti földrajzban. A korábban az ember természet átalakító tevékenységének történeti változásait vizsgáló tudományág hirtelen átalakult regionális gazdaság- és társadalomtörténetté. Ez a váltás rendkívül sikeres volt – ezen új iskola képviselői a történész szakma legnevesebb képviselőitől kaptak elismerő kritikákat. Így pl. Harold Parker vagy Eric Hobsbawn az újabb gazdaság- és társadalomtörténeti munkák legjobbjai közé sorolják a „történeti földrajzosok” tanulmányait.

Ezen irányzat történeti-szaktudományi érdemein túl úgy véljük, a társadalom olyan multidiszciplináris szemléletű megközelítésről van szó, amely új módon fogalmazza meg a tér, az idő és a társadalom közötti kölcsönhatásokat. Ezt programszerűen is megfogalmazta a „Society and Space” című folyóirat kiáltványa. „Napjainkban a tér túl fontos ahhoz, hogy csak a geográfusokra hagyjuk ... Az újjászerveződés középpontjában a történelem kritikus szemlélete áll – az idő dominanciája a tér felett a társadalom elméletben, a történelmi magyarázat ...” Ez azonban egyáltalán nem jelenti a térbeliség mellőzését.

1953-ban Fred K. Schaffer a földrajzi törvények jellegéről még így fogalmazta meg az általánosan elfogadott álláspontot: „A tisztán földrajzi törvények nem tartalmaznak utalást az időre és változásra.” (Schaffer 1953, 243. old.) Ezzel szemben az új történeti földrajz egyik vezéralakja Allan Pred a 80-as években már azt hangsúlyozza, hogy: „Minden humán geográfia történetileg specifikus ... *A humán geográfia művelése azonos a hely társadalom- és gazdaságtörténetének vizsgálatával*”. (Pred, 1986, 5. old.)

A történeti társadalomföldrajz ezen angolszász irányzata továbbfolytatója annak a – Lucien Febvre által megfogalmazott – követelménynek „ha a földrajz hű marad ahhoz a szerepéhez, amelyet Vidal de la Blache tulajdonított neki, s folytatja fejlődését, a szintézis diszciplinájává, a világ térbeli bemutatásának bázisává, nagyszerű trilógiává csoportosulhat a történelemmel (a fejlődés ábrázolójával) és a pszichológiával (a mentalitás ábrázolójával). (Febvre, 1953, 377. old.)

A humán geográfia történeti irányzata a francia Annales-iskolát tekinti példaképnek. A Braudel által geo-histoire (geotörténelemnek) nevezett terminológiára és a regionális történeti szintézisek megírására helyezett kettős hangsúly az angolszász történeti földrajz meghatározó vonásává vált. Alan R. H. Baker az angol történeti földrajz ezen új irányzatának egyik vezéralakja az Annales-iskola és a történeti földrajz kapcsolatát elemző tanulmányában arra szólít fel, hogy „olyan mértékben totalizáljuk a történeti geográfiát, hogy ne csak az embernek a természettel” (a kulturális tájak létrehozása) tudja magába foglalni, hanem az embernek a „tudattal” folytatott személyes harcát és az osztályal folytatott személyes harcát is”. (Baker 1984, 21. old.) Ez a szemléletváltozás a vizsgálat tárgyának megváltozásához vezet. Előtérbe kerül a csoportok, a szervezetek és intézmények kialakulása, funkciójuk reprodukálása. A „hitek és

cselekedetek kerülnek a történeti elemzés középpontjába, mivel rendkívül fontos szerepet játszanak a társadalmi változásban és a társadalmi ellenőrzésben, valamint a ritka erőforrások (beleértve a teret és az időt) allokációjában”. (Baker, 1984, 22. old.)

Robin Butlin az európai mezőgazdaság kapitalizálódásának regionális különbségeit elemzi, széles körű áttekintést adva a főbb elméleti irányzatokról. Bírálja a protoindustrializáció koncepciót a túlzott linearitás, a pontatlan regionális kronológia és amiatt, hogy a városi iparnak a falusi térségekkel kialakított munkamegosztásáról csak elnagyolt képet ad. Szerinte ez utóbbi kérdésnél a regionális különbségekre koncentrálni, a termelőt és a kereskedőt összekapcsoló fizetési módok formáinak és körülményeinek alapos vizsgálatára van szükség. A Wallerstein által megfogalmazott „világszintű” koncepció mellett más, országokon belüli regionális léptékben is elemezni kell „a kapitalizmus térbeli terjedésének és keveredéseknek” ütemét, beleértve a háztartások szintjét és ehhez kapcsolódóan a munkaerő újratermelésének folyamatait”. (Butlin 1989. 19. old.)

A cambridge-i történeti földrajzi iskola másik neves képviselője, Mark Billinge elveti az olyan, városra vonatkozó megközelítéseket, melyek a lakóhely meghatározásával és az ehhez hasonló térbeli típusokkal foglalkoznak, ezeket tekintve a társadalmi (osztály) szegregáció evidenciáiként. Szerinte az ilyen megközelítések az osztályok és a *társadalmi rétegek kialakulásának és a magának az osztály/rétegtudatnak a rovására* a vizsgálat középpontjába az *osztály/rétegtudatnak a térbeli kifejeződését állítják*. A cambridge-i történeti földrajzi iskola tagjai egyetértenek abban, hogy ezen társadalmi folyamatok vizsgálatát nem célszerű korlátozni, sőt mi több, „nem lehet alapozni azokra, amelyeknek *feltérképezhető térbeli szerkezetük* van. Ha az utóbbiakra koncentrálni a figyelmet, akkor az azzal a veszéllyel jár, hogy átsiklunk olyan társadalmi csoportokra, amelyeknek társadalmi jelentősége jelentős lehet ugyan, de nem jut kifejezésre térbelileg tipizálható formában”. (Baker, 1984, 22. old.)

Mark Billinge az egyén és a struktúra kölcsönhatásában elsősorban azt kutatja, hogy az egyének, az intézmények reprodukálásához való hozzájárulásuk során, hogyan járulnak hozzá a szélesebb értelemben vett társadalom reprodukálásához. Billinge e problémákat konkrétan a késő György-kori, a korai viktoriánus Anglia társadalmának kultúrföldrajzi vizsgálatával bizonyítja. Szemléletesen bizonyítja, hogy a tág értelemben vett kultúra sokkal inkább beépül a mindennapi tevékenységbe, mint ahogyan azt a különböző társadalomelméletek jelzik. Élesen bírálja a marxizmust, mert az a kultúra jelentőségét korlátozza, s az „érdemibbnek” tartott gazdasági és politikai tényezők által determinált gyakorlat keretei között véli leírhatónak”. (Billinge, 1982, 19. old.) Az általa vizsgált korszakot a földbirtokos arisztokrácia hanyatlása és a burzsoázia látványos megerősödése jellemzi. Billinge külön-külön elemezve a földbirtokosok, illetve a burzsoázia különböző csoportjainak erőviszonyait a gazdaság, a politika és kultúra szférájában megállapítja: „bár a burzsoá emancipáció lehetőségét a földtulajdon gazdasági hanyatlása teremtette meg, a középosztály hegemóniájának kialakulása mindenekelőtt a kultúra intézményeiben és eszközeivel zajlott”. (Billinge, 1984, 35. old.) Azonban a kulturális folyamatok elemzése azt is jelzi, hogy a század közepének burzsoá tudata már nem volt azonos a 18. század közepén jellemzővel: megnyílt, megszűnt ... mindinkább közeledni látszott a földhöz kötődő presztízshez és értékhez. Más szóval az arisztokrácia életstílusa átmentődött, s jelentősen befolyá-

solta a burzsoázia habitusát. Billinge-nek a kulturális folyamatokra koncentráló elemzése magyarázatot ad egyúttal az angol gazdaság 19. századvégi relatív hanyatlására. Ez a „megenyhült, megszelídült” burzsoázia jórészt elveszítette vállalkozói dinamizmusát. Billinge a konkrét történelmi elemzés mellett, a kultúrföldrajzi megközelítés társadalomelméleti jelentőségét is megfogalmazza: „*a társadalmi kapcsolatok normál működése, vagyis a társadalmi csoportok közötti egyenlőtlenségi viszonyok intézményesülése, a domináns, homogén szerepet betöltő erő/k kulturális értékein és azok (tudatos vagy kevésbé tudatos) manipulatív érvényesítésén nyugszik*”. (Billinge, 1984, 30. old.)

Richard Dennis a viktoriánus kori London jótékony célú lakásépítkezéseinek elemzésénél alkalmazza a kultur-társadalomföldrajzi megközelítést. Az érdekviszonyok és a társadalmi attitűdök finom elemzésével – alapos levéltári kutatásokra építve – mutatja be, hogy a jótékony célú lakásépítések sem földrajzi, sem társadalmi értelemben nem valósították meg az eredeti célkitűzéseket. Az East-End nyomornegyedeit széles ívben elkerülték az építőtársaságok.

A humán geográfia ezen történelmi irányzatával kapcsolatban az általában elismert kritikák gyakran felteszik a kérdést: földrajz-e ez még, vagy már inkább történelem? A cambridge-i iskola képviselői szerint a vagy-vagy kérdés helytelen, „a történelmi földrajznak mint határtudománynak mind a geográfia, mind a történelem módszereit és szemléletét alkalmazni kell. Ezáltal a kutatás sokkal bonyolultabb, de nem kevésbé geográfikus”. (Baker 1988.)

IRODALOM

Alan R.H. Baker (1984) Reflections on the relations of historical geography and the Annales school of history. In: Baker-Gregory (Eds.) Exploration in historical geography. Cambridge University Press, Cambridge

Alan R.H. Baker (1988) interjú (készítette: Timár Lajos)

Mark Billinge (1984) Hegemony, class and power in late Georgian and early Victorian England towards in cultural geography. In: Baker-Gregory (Eds.) Explorations in historical geography. Cambridge University press, Cambridge

Lucien Febvre (1953) La Géographie. Reflections sur un cinquantenaire. Annales

Richard Dennis (1989) The geography of philanthropic housing in London. – Journal of Historical Geography No. 1.

Allan Pred (1986) Becoming Places. Polity Press, Cambridge

F. K. Shaffer (1953) Exceptionalism in Geography. – Annals of Association of American Geographers